

Social Participation of Women in the Governance of A Religious Democratic System Based on Religious Foundations and Views of Ayatollah Ali Khamenei

Amin Soleiman Kolvanaq *

Assistant Professor, Department of Islamic Fiqh and Law, University of Tabriz, Iran

Zahra Alizad-Namvar

Master's Student in Islamic Fiqh and Foundations of Law, University of Tabriz, Iran

DOI: [10.22034/rjfs.2026.520136.1163](https://doi.org/10.22034/rjfs.2026.520136.1163)

Abstract

A fundamental factor in societal advancement is the effective utilization of human potential and capabilities. Consequently, establishing equal opportunities and robust mechanisms for the equitable participation of all social groups is essential. The participation of women across diverse cultural, social, political, and economic spheres is a key indicator of a nation's progress and development. As an advanced form of governance founded on religious democracy, the Islamic Republic [of Iran] requires focused attention on this dimension and must facilitate the broad social participation of women. The distinctive feature of the religious democratic model, in contrast to other governance systems, is its emphasis on the people's role and the reciprocal trust between the nation and the state. Leader of the Islamic Revolution Ayatollah Seyed Ali Khamenei, as a leading theorist of religious governance, has consistently underscored the indispensable role of women in societal progress. Employing a descriptive-analytical methodology and drawing on library resources and the perspectives of the Leader, this study examines the role of women's social participation within the system of religious governance. The findings reveal that religious sources, by affirming the equal human dignity of men and women, social responsibility, and the right to political participation, validate both the legitimacy and necessity of women's social engagement. The Leader also regards women's participation, framed within Islamic values while preserving their central familial role, as imperative, emphasizing meritocracy and establishing the legal framework for women's effective societal presence. Therefore, cultural and legal policies designed to enhance women's financial and psychological security, reinforce support mechanisms, and create equal social opportunities can significantly elevate their contributions to society.

Keywords: Social Participation, Religious Democracy, Women, Governance, Ayatollah Khamenei.

* Email: a.soleyman@tabrizu.ac.ir (Corresponding Author)

Extended Abstract Introduction

1. Introduction

In the contemporary world, women's social participation is widely regarded as a key indicator of societal development and progress. The presence of women in social, political, and economic spheres has long been a topic of debate in democratic societies. While some ideological schools of thought promote secular and liberal models for women's involvement, models that often conflict with the religious and cultural values of Islamic societies, the system of religious democracy offers an alternative. Rooted in Islamic tenets and Fiqhi (jurisprudential) principles, this framework provides a distinct and balanced model for women's participation. Following the victory of the Islamic Revolution in Iran in 1979, fundamental shifts occurred in this domain, creating essential preconditions for women's meaningful social engagement. Beyond contributing to household income and family welfare, women's participation in social and economic affairs represents a substantial source of national investment and a driver of societal advancement. A review of existing scholarship reveals various studies on this subject, such as "Women, Social Participation, and Entrepreneurship" (Ranjbarian, 1390/2011-12) and "Analysis of Employment Policy for Women in the Islamic Republic" (Taj-Mazinani, 1391/2012-13). Nevertheless, a systematic examination of the religious foundations underpinning women's social participation, and its articulation within the theory of religious democracy, remains largely absent from the literature. Consequently, the central research question of this study is: Given women's inherent potential, if opportunities for their presence, activity, and employment are established in accordance with religious and ethical standards, what is the approach of Islam and the legal system of Iran toward women's social presence, and what dimensions does this encompass? Is it confined to the social sphere alone, or does it extend to other forms of participation? The hypothesis is that women's social participation is not only compatible with the principles of religious democracy but constitutes a vital necessity for the progress of an Islamic society. By means of a coherent analysis of the Leader's statements and a derivation of the religious bases for women's social involvement, this research seeks to construct a conceptual framework for women's participation in a religious-democratic system, a subject underexplored in prior studies. In addition, taking into account the constitutional status of women in the Islamic Republic of Iran, the study proposes practical strategies for enhancing their social participation within an Islamic value-system.

2. Methodology

This research adopts a descriptive-analytical and library-based approach. Data have been gathered from library sources, including verses of the Holy Quran, Hadiths, exegetical works, legal statutes, and relevant academic literature, as well as from the statements of the Leader as a key theoretical resource. After the collection of textual data, content analysis was employed to extract and elucidate core concepts. The aim of this methodological design is to interpret and theoretically analyze the foundations of women's social participation within the framework of religious democracy, and to present a coherent conceptual model grounded in religious texts and the outlook of the Leadership.

3. Results and Discussion

By systematically examining women's social participation through the lens of "religious democracy," this study advances a balanced model anchored in Islamic teachings as a counterpoint to western secular and liberal models. The findings demonstrate that the theoretical foundations of Islam, the principles of religious democracy, and the pronouncements of Ayatollah Khamenei collectively affirm the legitimacy, necessity, and

positive functions of women's social participation. Examination of Quranic and Hadith sources reveals that this approach rests on the equal human dignity of men and women (Quran 33:13): aside from legal distinctions arising from natural and social circumstances, no inherent difference exists between them in human and spiritual terms, and the sole criterion for merit is piety and righteous action (Quran 49:13). Within this intellectual system, women's engagement in pivotal domains such as politics is understood as a right, a duty, and a fundamental responsibility. Historical evidence, such as the independent pledge of allegiance (bay'ah) given by women to the Prophet (PBUH) and to Imam Ali (AS), together with Islamic legal provisions affirming women's rights to property and financial autonomy (Quran 4:32), corroborate the multifaceted economic, social, and political dimensions of this participation. Governance based on religious democracy situates women's involvement within the pursuit of Divine and human values, while simultaneously emphasizing the preservation of women's central and vital role within the family. Social activities, therefore, should not lead to neglect of the family institution or impede marriage and child-rearing. Analysis of the Leader's views further indicates that women's participation, when framed by Islamic values, is not merely permissible but indeed essential for the advancement of Islamic society. Accordingly, the state is obliged to eliminate unjust discrimination and to create equitable opportunities in all material and spiritual fields, thereby laying the groundwork for women's effective presence. The national legal system has likewise instituted numerous mechanisms to safeguard social security, improve employment conditions, support familial roles, and facilitate women's entry into managerial and political positions (Article 20 and Clauses 8–9 of Article 3 of the Constitution; Article 619 of the Islamic Penal Code; Articles 75 and 77 of the Labor Law). Drawing on meritocracy, the laws of the Islamic Republic of Iran do not treat gender as a barrier to high-ranking offices such as ministerial or parliamentary posts; they also mandate the enactment of rigorous statutes and the provision of supportive measures to ensure women's financial and psychological security, thereby fostering their active societal engagement. In sum, the findings illustrate that women's social participation in a religious-democratic system constitutes a fundamental, civilization-building capacity. From religious, legal, and governance perspectives, the necessary foundations exist for both quantitative expansion and qualitative enhancement of this participation. With appropriate cultural and supportive policies, it can play a decisive role in the transformation and progress of Islamic society.

4. Conclusion

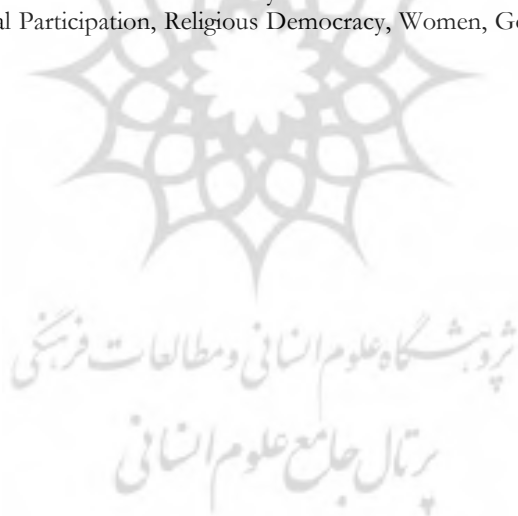
This article has explored the approach of Islamic law to women's social participation within a religious-democratic system, with particular attention to the views of Ayatollah Khamenei. The research demonstrates that Islam, through a balanced outlook founded on human dignity, sanctions women's presence in diverse social, political, economic, and cultural arenas, and in certain instances deems it obligatory. When conducted within Islamic parameters and with due regard to women's central familial role, such participation serves as a catalyst for societal advancement and the realization of gender justice. In a religious-democratic order, women's participation is recognized as both a right and a religious-human duty. Women are capable of fulfilling significant roles in cultural, economic, and political domains; identifying these roles is indispensable for formulating a comprehensive strategy for societal growth and excellence. Inspired by Islamic teachings, the legal framework of the Islamic Republic of Iran has established the necessary platforms for women's involvement in various spheres and guarantees the protection of their rights. Key measures include instituting social security, the cornerstone of women's participation, and enacting legislation to facilitate that

participation. Raising women's awareness of their influential societal role, notably through the educational system and public media, also figures among governmental responsibilities. To further augment this form of participation, however, more precise planning, cultural development, and the removal of structural barriers are required. Accordingly, this study proposes several strategies: Creating a legal environment conducive to women's effective social presence; safeguarding the rights of mothers and wives within the family; and ensuring women's financial and psychological security. Acknowledging women's capabilities not only enables them to benefit more fully from social and economic gains but also fosters the emergence of a balanced, dynamic society in which all members, irrespective of gender, contribute to national development.

Guided by the Holy Quran and the example of the Infallibles (AS), the Leader has expounded women's participation within an Islamic value-framework, stressing the importance of observing religious boundaries and family priorities. He regards the conscious, insightful presence of women in public life as a means of strengthening the Islamic system and countering adversarial threats. It thus falls to responsible authorities to refine relevant legal and political provisions, thereby enabling women's engagement in social arenas and harnessing this immense resource for the advancement of society.

In conclusion, women's social participation, grounded in Islamic values and respectful of human dignity, not only advances societal progress but also offers a balanced, effective alternative to extreme western models. This approach preserves an equilibrium between women's familial and social roles, presenting them as active, influential agents in the construction of an advanced Islamic society.

Keywords: Social Participation, Religious Democracy, Women, Governance, Ayatollah Khamenei.

مشارکت اجتماعی زنان در نظام حکمرانی مردم‌سالار دینی مبتنی بر مبانی دینی و دیدگاه‌های حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای (مدظله‌العالی)

| امین سلیمان کلوانق^{۱*} | ID | زهرا علیزاد نامور^۲ |

DOI: [10.22034/rjfs.2026.520136.1163](https://doi.org/10.22034/rjfs.2026.520136.1163)

چکیده

یکی از موضوعات اساسی در پیشرفت جوامع، نحوه بهره‌مندی صحیح از ظرفیت‌ها و توانمندی‌های انسانی است. از این رو، فراهم‌سازی فرصت‌های برابر و سازوکارهای مؤثر برای مشارکت عادلانه تمامی اقشار جامعه ضرورت دارد. مشارکت زنان در زمینه‌های مختلف فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی، یکی از شاخص‌های اصلی پیشرفت و توسعه هر کشوری به‌شمار می‌آید. جمهوری اسلامی به‌عنوان یک حکمرانی متعالی که نظام مبتنی بر مردم‌سالاری دینی را دارا می‌باشد، نیازمند توجه دوچندان به این بخش و تسهیل مشارکت عمومی زنان در سطح اجتماع است؛ چراکه وجه تمایز مدل مردم‌سالاری دینی نسبت به سایر مدل‌های حکومتی، توجه ویژه به نقش مردم و اعتماد متقابل بین ملت و دولت است. آیت‌الله خامنه‌ای به‌عنوان یکی از نظریه‌پردازان نظام حکمرانی دینی، همواره بر نقش بی‌بدیل زنان در پیشرفت جامعه تأکید داشته‌اند. پژوهش حاضر با روش توصیفی - تحلیلی و با استناد به منابع کتابخانه‌ای و دیدگاه‌های معظم‌له، با هدف بررسی نقش مشارکت اجتماعی زنان در نظام حکمرانی دینی انجام گرفته است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که منابع دینی با تأکید بر کرامت برابر انسانی زن و مرد، مسئولیت‌پذیری اجتماعی و حق مشارکت سیاسی، مشروعیت و ضرورت حضور اجتماعی زنان را تأیید می‌کنند. ایشان نیز مشارکت زنان را در چارچوب ارزش‌های اسلامی با حفظ نقش محوری آنان در خانواده، ضروری دانسته و بر شایسته‌سالاری و زمینه‌سازی قانونی برای حضور مؤثر بانوان در اجتماع تأکید دارند. بر این اساس، سیاست‌گذاری فرهنگی و حقوقی در جهت افزایش امنیت مالی و روانی زنان، تقویت سازوکارهای حمایتی و ایجاد فرصت‌های برابر اجتماعی می‌تواند نقش‌آفرینی آنان را در سطح جامعه ارتقا دهد.

واژگان کلیدی: مشارکت اجتماعی، مردم‌سالاری دینی، نقش زنان در حکمرانی، زن از نگاه آیت‌الله خامنه‌ای، مشارکت سیاسی.

۱. استادیار گروه فقه و حقوق اسلامی، دانشگاه تبریز، ایران

* Email: a.soleyman@tabrizu.ac.ir

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه تبریز، ایران

Email: alizad-z@yahoo.com

دسترسی به مقالات فصلنامه علمی پژوهش‌های فقه و علوم اسلامی (open access) است.

فصلنامه علمی پژوهش‌های فقه و علوم اسلامی تحت مجوز بین‌المللی CC BY 4.0 می‌باشد.

مسئولیت مقاله از نظر محتوای علمی و نظرات مطرح‌شده در متن آن، به‌عهده نویسندگان و یا نویسنده مسئول مقاله می‌باشد و مورد تأیید/عدم تأیید صاحب امتیاز

فصلنامه علمی پژوهش‌های فقه و علوم اسلامی نمی‌باشد.

مقدمه

در جهان معاصر، مسأله مشارکت اجتماعی زنان به‌عنوان یکی از شاخص‌های توسعه و پیشرفت جوامع مطرح است. حضور زنان در عرصه‌های اجتماعی، سیاسی و اقتصادی از موضوعات مورد بحث در جوامع مردم‌سالار بوده است. در برخی مکاتب فکری، حضور زنان در عرصه‌های اجتماعی با الگوهای سکولار و لیبرال ترویج می‌شود که با ارزش‌های دینی و فرهنگی جوامع اسلامی در تضاد می‌باشد. درحالی‌که نظام مردم‌سالاری دینی که بر پایه آموزه‌های اسلامی و نظرات فقهی استوار است، الگویی متفاوت و متعادل برای مشارکت زنان ارائه می‌دهد. با پیروزی انقلاب اسلامی ایران؛ تغییرات بنیادینی در این مسئله رخ داد و زمینه‌های لازم برای مشارکت مطلوب زنان در اجتماع مهیا شد. مشارکت زنان در امور اجتماعی و اقتصادی نه تنها در کسب درآمد و رفاه خانواده مؤثر واقع می‌شود؛ بلکه یک منبع بزرگ سرمایه‌گذاری برای کشور نیز به حساب می‌آید که می‌تواند به پیشرفت و تعالی آن کمک کند. مرور پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که مطالعات مختلفی در این زمینه صورت گرفته است. در مقاله «زنان و مشارکت اجتماعی و کارآفرینی» (رنجبریان، ۱۳۹۰) مشارکت اجتماعی زنان در جامعه بررسی گردیده و همین‌طور در مقاله «بررسی سیاست‌گذاری اشتغال زنان در جمهوری اسلامی» (تاج‌زینانی، ۱۳۹۲)، بر مسئله اشتغال بانوان تمرکز شده است. خلاصه‌ای در پژوهش‌های موجود، نبودن یک تحلیل نظام‌مند از مبانی دینی مشارکت اجتماعی زنان و تبیین آن در چارچوب نظریه مردم‌سالاری دینی است. ازاین‌رو مسئله اصلی پژوهش حاضر این است که با توجه به استعدادهای بالقوه زنان، چنانچه زمینه حضور، فعالیت و اشتغال آن‌ها براساس رعایت موازین شرعی و اخلاقی در جامعه فراهم شود؛ رویکرد دین مبین اسلام و قوانین حقوقی کشور، نسبت به حضور زنان در اجتماع چگونه بوده و چه جنبه‌هایی را شامل است؟ به‌نحوی که فقط محدود به جنبه اجتماعی می‌باشد یا انواع دیگری از مشارکت هم در مقوله زنان مطرح است؟ فرضیه این است که مشارکت اجتماعی زنان نه تنها با اصول مردم‌سالاری دینی سازگار می‌باشد، بلکه یکی از ضرورت‌های پیشرفت جامعه اسلامی محسوب می‌شود. در این پژوهش سعی شده با تحلیل منسجم بیانات آیت‌الله خامنه‌ای و استنباط مبانی دینی مشارکت اجتماعی زنان، یک چارچوب مفهومی برای مشارکت زنان در نظام مردم‌سالاری دینی ارائه گردد که در پژوهش‌های پیشین کمتر به آن پرداخته شده است. همچنین با توجه به جایگاه زنان در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، راهکارهای عملی برای افزایش مشارکت اجتماعی آنان در چارچوب ارزش‌های اسلامی ارائه شود.

۱. مفهوم‌شناسی

در این بخش از پژوهش به مفهوم‌شناسی «مردم‌سالاری دینی» و «مشارکت اجتماعی» پرداخته می‌شود:

۱-۱. مردم‌سالاری دینی

گفتمان «مردم‌سالاری دینی»، نظریه جدیدی در عالم سیاست است که مورد قبول بیش‌تر مکاتب و نظام‌های سیاسی قرار دارد. این اصطلاح نخستین‌بار توسط آیت‌الله خامنه‌ای به‌منظور تبیین ماهیت نظام جمهوری اسلامی مطرح شد تا به‌جای دموکراسی مبتنی بر لیبرالیسم و سکورالیسم، حکومتی مبتنی بر ارزش‌های دینی، در چارچوب شریعت الهی برپا شود (صلواتی، ۱۳۹۰: ۱۷). وجه تمایز این نظریه نسبت به سایر الگوهای حکومتی، اعتماد متقابل بین مردم و حاکمیت است. در مردم‌سالاری دینی، علاوه‌بر تأمین عدالت اجتماعی، آزادی و رفاه؛ تأمین ارزش‌های اخلاقی و اسلامی موردنیاز افراد جامعه نیز حائز اهمیت است (پورسعید، ۱۴۰۱: ۳۶). آیت‌الله خامنه‌ای، در تبیین این نظریه می‌فرماید: «مردم‌سالاری دینی به دموکراسی غربی ارتباطی ندارد. این‌طور نیست که دموکراسی غربی با قید دینی ترکیب شود. خود این مفهوم، متعلق به دین است. مردم‌سالاری دو بخش دارد: یک بخش آن تشکیل نظام با رأی و تصمیم مردم؛ و بخش دیگر خدمت به مردم توسط مسئولان برگزیده است» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۹/۰۹/۱۲). به‌نظر ایشان، مردم‌سالاری دینی، بر دو پایه آموزه‌های وحیانی و خواست و اراده مردم متکی است (مهاجرنیا، ۱۳۸۹: ۶۵).

۲-۱. مشارکت اجتماعی

مشارکت اجتماعی به‌معنای حضور پایدار و الزامی عناصر سازنده جامعه، شامل افراد، گروه‌ها، نهادها و سازمان‌ها در فعالیت‌های اجتماعی و اداره امور جامعه است (قیصری، ۱۳۹۸: ۳۱). مشارکت همه افراد در امور اجتماعی سبب می‌شود برنامه‌ها و اقدامات اساسی مبتنی بر نیازهای حقیقی مردم پایه‌ریزی گردد (رنجبریان، ۱۳۹۰: ۸۸). ازاین‌رو هرگونه کمک مستقیم زنان به ارتقای وضعیت جامعه مانند فعالیت‌های مدنی، همکاری‌های اقتصادی یا هر عمل آگاهانه برای تقویت همبستگی و نشاط اجتماعی، مشارکت اجتماعی به‌شمار می‌آید (تانگ، ۱۳۹۶: ۴۱). در دیدگاه غرب، مشارکت اجتماعی مبتنی بر فردگرایی، حق انتخاب آزاد، برابری حقوقی شهروندان تعریف می‌شود. در این چارچوب، مشارکت اجتماعی بیش‌تر کارکردی مدنی و سیاسی دارد و با مقوله‌هایی چون حقوق شهروندی، مطالبه‌گری اجتماعی، فعالیت‌های داوطلبانه و حضور در نهادهای عمومی معنا می‌یابد (تانگ، ۱۳۹۶: ۵۲). در دستگاه فکری اسلام، مشارکت اجتماعی علاوه‌بر جایگاه اجتماعی، دارای بُعد ارزشی و تکلیفی است. مشارکت بخشی از مسئولیت اجتماعی و اخلاقی مسلمانان برای حفظ عدالت، اصلاح جامعه و تحقق مصالح عمومی می‌باشد. مفاهیمی چون امر به معروف، تعاون، نصیحت، تکلیف اجتماعی و نقش امت در اداره جامعه، بنیان نظری مشارکت اجتماعی در اسلام را تشکیل می‌دهد. در نظام مردم‌سالار دینی، این مشارکت در چارچوب ارزش‌های الهی، حفظ کرامت انسان و

رعایت مسئولیت‌های اجتماعی معنا می‌یابد و برخلاف الگوهای غربی، از مبنای صرفاً فردگرایانه فاصله دارد. در ادامه به سه مورد از این مشارکت‌ها اشاره می‌شود:

الف) مشارکت مدنی: منظور از مشارکت مدنی، همکاری با نهادهای مدنی غیروابسته به دولت^۱ مانند اتحادیه‌های صنفی، شوراهای اجتماعی، انجمن‌های فرهنگی، هنری یا عضویت در این نهادها است (عبداللهی، ۱۳۸۷: ۱۳). میزان حضور زنان در فعالیتهای مدنی سازمان‌یافته یا همکاری با این نهادها، از نشانه‌های توسعه‌یافتگی در جوامع غربی است. درحالی‌که آیت‌الله خامنه‌ای الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت را مطرح می‌کنند که مطابق با آن زنانی که در مساجد، هیئت‌ها، انجمن‌های مردمی، خانه سالمندان، صندوق‌های قرض‌الحسنه، بسیج محلات، ادارات، مدارس و... فعالیت دارند، جزو مشارکت‌کنندگان فعال در جامعه محسوب می‌شوند. مشارکت اجتماعی بنابر تعریف عام، مستلزم حضور فیزیکی زنان است؛ درحالی‌که گاهی آن‌ها بدون حضور در فضای علنی جامعه و اختصاص دادن زمان زیادی برای تردد در اجتماع یا تشکلهای مدنی، می‌توانند با جامعه همراه شده و تأثیرگذاری داشته باشند (عبداللهی، ۱۳۸۷: ۱۴).

ب) مشارکت سیاسی: هر عمل داوطلبانه‌ای که به‌صورت دوره‌ای یا مستمر برای اثرگذاری بر سیاست‌های عام جامعه، اداره کشور و انتخاب مسئولان در هر سطحی از حکومت انجام می‌گیرد، مشارکت سیاسی نامیده می‌شود. مشارکت در این مضمون برای حل مسائلی است که تضمین‌کننده ارزش‌های اسلامی و مصلحت جمعی باشد؛ به‌طوری‌که علاوه بر رفع نیازهای عمومی، به اهداف کلان‌تر مانند تقویت نظام اسلامی، تضعیف دشمن و دفاع از حق منجر شود. مشارکت سیاسی از مهم‌ترین انواع مشارکت اجتماعی زنان است. آیت‌الله خامنه‌ای در این باره می‌فرماید: «جامعه‌ای که زنان، حضوری جدی، آگاهانه و با بصیرت در آن داشته باشند؛ پیشرفت مضاعف خواهد داشت. زن در عرصه دفاع و پیروی از حق، مبارزه با دشمن، الزام حضور اجتماعی دارد» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۱/۰۴/۲۱). «رویکرد نظام جمهوری اسلامی به این نوع مشارکت، همواره مثبت بوده؛ ازاین‌رو امام خمینی^(ع) دخالت در سیاست و مقدرات اساسی کشور را وظیفه، تکلیف و حق زنان می‌دانستند؛ حتی در مواردی حضور در این عرصه را واجب کردند» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴۰۲/۱۰/۰۶). افزایش شمار زنان تحصیل‌کرده، آگاه و فعال، مؤید این مسئله است. معظّم‌له مکرر به این موضوع اشاره کرده‌اند: «حضور زنان در پیروزی انقلاب تعیین‌کننده بود؛ امام^(ع) در آن بُرهه حساس، نقش زنان را فهمیدند؛ بزرگانی از علما، مخالف حضور زنان در تظاهرات بودند، ولی امام به‌شدت این نگاه را رد کردند. زن‌ها که وارد میدان شدند، مردها - حتی آن بی‌تفاوت‌ها - احساس کردند که باید بیایند.

به دنبال حضور زنان، همسران و فرزندان‌شان نیز وارد میدان شدند. انقلاب را زن‌ها پیروز کردند!» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴۰۳/۰۹/۲۷).

ج) مشارکت اقتصادی: در طول تاریخ، زنان از عناصر فعال اقتصادی محسوب می‌شدند. افزایش آگاهی، تخصص، اعتماد به نفس، استقلال مالی، بینش جامع و تقویت پایگاه اجتماعی، از آثار مثبت استقلال زنان است (زعفرانچی، ۱۳۸۸: ۲۱). در عصر مدرن، رشد دانش و صنایع، توسعه بازار کار و افزایش سطح تولید، فضای اشتغال را سودآور و تخصصی کرد (مشیرزاده، ۱۳۸۹: ۳۰). در اذهان عمومی، افراد دارای درآمد، شهروندانی مفید به‌شمار می‌آمدند. حاکمیت لیبرالیسم، اصالت یافتن رفاه و لذت، سبک زندگی مردم را تغییر داد و موجب افزایش مصرف‌گرایی شد که این نوع زندگی در سایه کار کردن همه افراد خانواده شکل می‌گرفت. بنابراین در جهان مبتنی بر نظام سرمایه‌داری، افزایش تورم و مشکلات اقتصادی در کشاندن اعضای خانواده به‌ویژه زنان به عرصه اشتغال بسیار اثرگذار بود (نرسیانس، ۱۳۸۳: ۵۶). آیت‌الله خامنه‌ای؛ یکی از علت‌های حمایت بیش از حد غرب از مسئله زنان را همین منفعت اقتصادی می‌داند، از این‌رو در این باره می‌فرماید: «یک قرن پیش در غرب، بحث آزادی و استقلال مالی زن مطرح شد، ظاهر خوبی داشت، اما باطن مسأله احتیاج کارخانجات‌شان به کارگر بود، کارگر مرد کافی نبود، می‌خواستند زن‌ها را با دستمزد کمتر برای کار بیاورند. این موضوع را زیر ظاهر انسان‌دوستانه استقلال و آزادی زن پنهان کردند. آزادی به زعم آنان یعنی زن بتواند از خانه بیرون بیاید، مثل مردان کار کند، اما سود و منفعت این کارکردن به نفع سرمایه‌داران باشد» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴۰۳/۰۹/۲۷).

ایشان ضمن تبیین واقعیت پشت پرده ادعای غرب درباره آزادی زن، به نقش مؤثر سرمایه‌داران و سیاست‌مداران جهان اشاره می‌کنند: «در ظاهر قضیه استقلال مالی زن را مطرح می‌کنند و خود را حامی این حقوق نشان می‌دهند، اما انگیزه آن‌ها دست‌اندازی سیاسی و استعماری است. در واقع مقدمه و پوششی برای سلطه بیش از پیش بر انسان‌ها است» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴۰۳/۰۹/۲۷). البته نقد این الگوی غربی، ناظر به نگاه سرمایه‌محور، فردگرایانه و ابزاری به زن است و به معنای نفی اصل مشارکت اقتصادی زنان نیست. در نگاه اسلامی، مشارکت اقتصادی نه تنها مشروع، بلکه در بسیاری موارد مطلوب و مورد تأکید است، مشروط به آنکه با حفظ کرامت و اصول اخلاقی همراه باشد.

۲. مشارکت اجتماعی زنان در منابع دینی، با تأکید بر نظرات آیت‌الله خامنه‌ای

در رویکرد دینی، هر انسانی در قبال سلامت روانی و سعادت اخروی افراد جامعه وظیفه دارد. شاخص و معیاری که دین برای این مشارکت مشخص کرده آن است که زنان براساس نیازهای حقیقی جامعه، مسئولیت‌های انسانی و الهی و با توجه به توانمندی‌های خود به مشارکت اجتماعی مشغول گردند و از همه فرصت‌هایی که شریعت برای اثرگذاری با هدف ساختن جامعه‌ای سالم مدنظر داشته بهره‌مند شوند. در ادامه به آیات و روایات بیانگر این امر و نظرات آیت‌الله خامنه‌ای در تبیین آن‌ها اشاره می‌شود:

۲-۱. اقتضائات کرامت و ارزش برابر انسانی

شارع مقدس با نگاهی متوازن، زمینه‌های مشارکت اجتماعی زنان را در ابعاد مختلف در چارچوب ارزش‌های اسلامی و با حفظ کرامت زن بیان کرده است. در قرآن کریم، زن به‌عنوان یک انسان در راهیابی به مسیر کمال و سعادت، تفاوتی با مرد ندارد؛ ازاین‌رو در آیه ۳۵ سوره احزاب می‌فرماید: «إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ..... أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا» این آیه به‌صراحت بر برابری ارزش ذاتی زن و مرد تأکید دارد. آیت‌الله مکارم در تفسیر آیه مذکور فرموده‌اند: شاید چنین تصور شود که اسلام کفه سنگین شخصیت را برای مردان قرار داده و زنان در برنامه اسلام چندان جایی ندارند. منشأ این اشتباه پاره‌ای از تفاوت‌های حقوقی است که هر کدام دلیل خاصی دارد، ولی با قطع نظر از این‌گونه تفاوت‌ها که مرتبط با موقعیت اجتماعی و شرایط طبیعی آن‌ها می‌باشد؛ هیچ فرقی از نظر جنبه‌های انسانی و مقامات معنوی میان زن و مرد در اسلام وجود ندارد، زیرا به‌هنگام بیان ویژگی‌های مؤمنان و اساسی‌ترین مسائل اعتقادی و اخلاقی و عملی، زن و مرد را در دو کفه ترازو کنار یکدیگر قرار می‌دهد و برای هر دو پاداشی یکسان بدون کم‌ترین تفاوت قائل می‌شود (مکارم‌شیرازی، ۱۳۷۴: ۷۱۱). قرآن ملاک برتری را تقوا و عمل صالح می‌داند: «إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِّنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى..... إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ؛ گرامی‌ترین شما نزد خدا، پرهیزکارترین شماست» (حجرات: ۱۳). این آیه افرادی را که به نژاد و جنسیت افتخار می‌کنند و عظمت و شرافت را به حسب و نسب می‌دانند محکوم می‌نماید (القمی، ۱۴۰۴: ۳۲۱). در آیه دیگری آمده: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ...» (اسراء: ۷۰)؛ آیت‌الله خامنه‌ای در این باره می‌فرماید: «زن در مسأله کرامت و ارزش‌های انسانی با مرد برابر است، این آیه از مواردی است که در آن جنسیت مطرح نیست» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴۰۲/۱۰/۰۶). از منظر قرآن، در کنار برابری کرامت انسانی، زن در ساختار خانواده نیز دارای حقوق متقابل با مرد است: «...وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَ بِالْمَعْرُوفِ...» (بقره: ۲۲۸). این آیه شریفه در

حمایت از موقعیت و حقوق زن فرود آمده و راه و رسم ظالمانه جاهلیت که به مردان زورگو حق ستم بر زنان می‌داد را برانداخته، برای زنان حقوقی پسندیده و عادلانه در برابر شوهران‌شان مقرر کرده است. مردان به فرمان قرآن موظف به نیکی و خوش‌رفتاری در زندگی، احترام متقابل و رعایت شئون، منظور داشتن اصل برابری در ابعاد گوناگون طبق مقررات، فراهم آوردن مخارج زندگی و رعایت حقوق مادی و معنوی زنان هستند. همان‌طور که خود حقوقی برعهده آنان دارند (طبرسی، ۴: ۱۳۷۹). حضرت پیامبر (ص) فرموده‌اند: «ای مردم زنان بر شما حقوقی دارند و شما نیز بر آنان حقوقی دارید. به زنان نیکی کنید؛ زیرا آنان امانت‌های الهی در دست شما هستند» (ابن‌هشام حمیری، ۱۳۸۳: ۲۵۱). آیت‌الله خامنه‌ای در این باره می‌فرمایند: «زن و مرد در محیط خانواده، وظایف متفاوتی دارند. هزینه خانواده به‌عهده مرد و فرزندآوری به‌عهده زن است، ولی هیچ‌یک از این‌ها دلیل برتری نیست. حقوق زن و مرد در خانواده یکسان است و عدم توجه به این حقوق، موجب بروز اختلافات در سطح جامعه می‌شود» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴۰۱/۱۰/۱۴). این تأکید بر اهلیت و شخصیت مستقل زن، نشان می‌دهد که شریعت اسلامی زن را دارای ظرفیت تصمیم‌گیری و ایفای مسئولیت می‌داند و همین مبنا می‌تواند در مشارکت اجتماعی نیز تسری یابد؛ زیرا کسی که در خانواده دارنده حقوق برابر است، به‌طریق اولی در اجتماع نیز برخوردار از صلاحیت مشارکت خواهد بود.

زنان جزو پیشگامان حرکت معنوی انسان به‌سوی پیشرفت هستند. قرآن کریم وقتی می‌خواهد برای مؤمنان مثال بزند، از دو زن مثال می‌زند. «و ضرب الله مثلا للذین امنوا امرأت فرعون...؛ و مریم ابنت عمران» (تحریم: ۱۱ و ۱۲). همچنین نمونه برای کفار هم از دو زن مثال می‌زند: «و ضرب الله مثلا للذین كفروا امرأت نوح و امرأت لوط كانتا تحت عبدین من عبادنا... فخانناهما» (تحریم: ۱۰). ایشان در تفسیر این دو آیه فرموده‌اند: «این دو آیه، زن را محور و آئینه‌ای برای کل جامعه قرار می‌دهد. می‌شد یک مرد انتخاب شود، ولی این مثال، برای مقابله با آن نگاه غلط و تحقیرآمیز است که نسبت به زنان وجود داشته. زنان با ایمان حتی برای مردان الگو هستند» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۸/۰۷/۲۸). در آموزه‌های روایی ائمه اطهار (ع)، مشارکت اجتماعی زنان مبتنی بر کرامت انسانی و مسئولیت‌های دینی تبیین شده است. در روایتی از پیامبر اکرم (ص) آمده: «کسب علم بر هر زن و مرد مسلمان واجب است» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۷۷). این حدیث، کسب علم و آگاهی که سبب اعتلای شخصیت افراد می‌شود را به‌طور مساوی برای زن و مرد واجب می‌داند.

۲-۲. حق مشارکت در امور سیاسی

خداوند در آیه ۶۲ سوره نور می‌فرماید: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَى أَمْرٍ جَامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا» منظور از «أَمْرٍ جَامِعٍ» در این آیه، هر کار مهمی است که اجتماع مردم در آن لازم است. حال مسئله مشورتی باشد یا مطلبی پیرامون جهاد و مبارزه، در حقیقت یک دستور انضباطی است که هیچ فردی اعم از زن و مرد نمی‌تواند نسبت به آن بی‌اعتنا باشد (مکارم‌شیرازی، ۱۳۷۴: ۳۱۷). آیت‌الله خامنه‌ای درخصوص این عبارت می‌فرماید: «این «امر جامع» در قرآن یک‌بار ذکر شده؛ خداوند می‌فرماید پیامبر! اگر در امری اجتماعی افراد با تو شرکت کنند، نمی‌توانند آن را بدون استیذان رهبر جامعه رها کرده و بروند. خیلی از این امور اجتماعی، زن و مرد ندارد. قرآن کریم در سوره مبارکه نحل می‌فرماید: «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً» (نحل: ۹۷)؛ انجام عمل صالح توسط مرد یا زن فرقی ندارد، عمل صالح کاری است که برای خدا انجام می‌گیرد و مصادیق زیادی دارد؛ برای مثال خانمی شعری بگوید، کتابی بنویسد و علیه دشمن روشنگری کند، بسیاری از امور اجتماعی را شامل می‌شود» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۸/۰۷/۲۸).

آیه شریفه: «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَيَّ أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَ...» (ممتحنه: ۱۲)، به حضور اجتماعی زنان در صدر اسلام و بیعت مستقل آنان با حاکم جامعه اسلامی اشاره دارد که نشان‌دهنده حق آنان در تصمیم‌گیری‌های اجتماعی و سیاسی است. براساس این آیه برخورد رهبر اسلامی نسبت به زن و مرد نباید تفاوتی داشته باشد. پیامبر اکرم (ص) نیز در پرتو آموزه‌های وحیانی، با آنان رفتار عادلانه داشته‌اند (قرائتی، ۱۳۷۶: ۵۹۳)، در روایت‌های تاریخی از بیعت مستقل زنان با پیامبر (ص) یاد شده است. از مصادیق آن به بیعت آن‌ها با پیامبر (ص) در جریان عقبه دوم (ابن‌اثیر، ۱۹۷۰: ۵۱۳)، صلح حدیبیه (مفید، ۱۴۱۰: ۶۳) و فتح مکه (کلینی، ۱۴۰۷: ۵۲۷) می‌توان اشاره کرد. آیت‌الله خامنه‌ای در این خصوص می‌فرماید: «قرآن، در میدان مسائل سیاسی و اجتماعی، بیعت زن را یک امر لازم معرفی می‌کند. در دنیای غرب، که مدعی دفاع از حقوق زنان هستند؛ تا اوایل قرن بیستم زنان حق رأی نداشتند. طبق این آیه هزار سال قبل، زن‌ها با پیغمبر بیعت می‌کردند. نه اینکه مردها بیعت کنند و به تبع آن زن‌ها هم مجبور باشند قبول کنند. ایشان هم در قبول حکومت و این نظم اجتماعی و سیاسی باید شرکت می‌کردند» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۹/۰۹/۱۲). در دوران آغاز خلافت حضرت علی (ع) که با بیعت مردم با ایشان همراه بود؛ زنان حضوری مؤثر داشتند، این بیعت به منزله رأی دادن تلقی می‌شد که از نمونه‌های بارز مردم‌سالاری در جامعه اسلامی به‌شمار می‌رفت و نمایانگر مشارکت همه مردم به‌ویژه زنان در تعیین سرنوشت خویش بود. بیعت زنان

با پیامبر (ص) و امیرالمومنین (ع) به عنوان حاکم جامعه، نشان‌دهنده اهمیت مشارکت سیاسی، اجتماعی و حقوقی زنان در دین اسلام است. این رویکرد در نظام جمهوری اسلامی ایران نیز دنبال می‌شود. امام خمینی (ره) در مورد اهمیت نقش زنان در پیروزی انقلاب فرمودند: «شما زنان دلیر در پیروزی انقلاب اسلامی همواره پیش قدم بودید و هستید» (خمینی، ۱۳۶۸: ۱۶۷). ایشان با وجود پذیرش تفاوت‌های جنسی، معتقد بودند این تفاوت‌ها مانع حضور اجتماعی زن نمی‌شود؛ از این رو با اشاره به احیای کرامت و شخصیت زن در صدر اسلام و حضور مؤثر او در آن دوران، قائل به این نظر بودند که آن روش می‌تواند الگوی زن مسلمان امروز نیز قرار گیرد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴۰۳/۰۹/۲۷).

۳-۲. مسئولیت‌پذیری اجتماعی زنان

آیه ۷۱ سوره توبه به وظیفه اجتماعی زنان و مردان درباره امر به معروف و نهی از منکر - که مستلزم حضور فیزیکی مؤثر در سطح اجتماع است - و نقش فعال آنان در اصلاح جامعه اشاره دارد: «وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ»؛ زن و مرد مسلمان در خصوص ارزش‌های الهی و انسانی وظایف مشترکی دارند. وظیفه امر به معروف، خدمت به مردم، جهاد فی سبیل الله برای هر کدام مشترک است. آیت الله خامنه‌ای، وجود مقدس فاطمه زهرا (س) را الگوی بارز زن مسلمان دانسته و می‌فرماید: «رفتار این بانوی بزرگوار در خانواده با همسر و فرزندان و در عرصه اجتماع، در مسأله سیاست و خلافت الگوست. همه فعالیت‌های اغلب مبارزاتی ایشان برای دفاع از ولایت امیرالمومنین (ع)، مقابله با حکومت غاصب، روشنگری بین مردم، در یک عمر کوتاه ۱۸ ساله انجام گرفته، ولی سرشار از نکات پندآموز است. بانوان عزیز ما باید سعی کنند در امر خانه‌داری، امور اجتماعی و سیاسی، همچنین در حکمت و دانش - البته در مورد آن بزرگوار الهام الهی بود، در مورد ما و شما کسب‌کردنی - پیرو ایشان باشند» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴۰۲/۱۰/۰۶).

فداکاری حضرت زینب (س) در واقعه کربلا نیز نمونه دیگری از نقش زنان در مدیریت بحران‌های اجتماعی و هدایت‌گری جامعه است. عدم وجوب جهاد برای زنان، به معنای عدم مشارکت در پیکار مسلحانه است، ولی در صورت نیاز در جنگ‌ها، آن‌ها وظیفه دارند برای مداوا و پرستاری مجروحان و تهیه خوراک و پوشاک برای رزمندگان در جبهه‌ها حضور داشته باشند. در جنگ صفین یکی از بزرگ‌ترین عوامل تأیید و تشویق روحیه مجاهدان، زنان بودند؛ که با شعر، نثر، خطبه‌ها و سخنرانی‌های مهیج، مجاهدان اسلامی را به جهاد دعوت می‌کردند (شریعتی، ۱۳۸۹: ۴۷). در جهان امروز نیز مصادیق آن وجود دارد. آیت الله خامنه‌ای در این خصوص می‌فرماید: «در قضیه فلسطین و غزه، حضور یک خانم پزشک که به معالجه مجروحان، کودکان و زنان پردازد، بسیار مؤثر است، چنانچه

هستند و حضور مؤثری دارند. هر کسی نقشی در جامعه دارد، اما اصل این اهتمام و احساس مسئولیت، عمومی است و در اسلام هم به روشنی بیان شده است» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴۰۳/۰۹/۲۷).

پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «دنیا متاع اندکی است و بهترین متاع دنیا، زن صالح است» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۲۲). این روایت بیان می‌کند که زنان صالح می‌توانند تأثیرگذارترین عناصر در پیشرفت جامعه باشند. در پرداختن به امور جامعه، روایت معروفی از نبی مکرم اسلام نقل شده است: «مَنْ أَصْبَحَ وَلَمْ يَهْتَمَّ بِأُمُورِ الْمُسْلِمِينَ فَلَيْسَ بِمُسْلِمٍ؛ هرکس صبح کند و به امور مسلمین، اهتمام نداشته باشد؛ مسلمان نیست» (کلینی، ۱۴۰۷: ۱۶۳). آیت‌الله خامنه‌ای در تبیین این روایت می‌فرماید: «این «لَيْسَ بِمُسْلِمٍ»؛ یعنی فرقی ندارد زن باشی یا مرد. اگر شما زن خانه‌دارید یا شاغلید، کارمندید، صنعتگرید، به هر کاری مشغولید، باید به اصلاح وضع جامعه اهتمام داشته باشید. حالا چقدر بتوانید نقش ایفا کنید، فرق می‌کند. افراد نقش‌های متعددی می‌توانند ایفا کنند، اما این اهتمام همگانی است و جنسیت در آن نقشی ندارد. این نگاه اسلام و جمهوری اسلامی به زن است. ما به این نگاه افتخار می‌کنیم و معترض به منطق و سبک زندگی غربی در مورد زن هستیم و معتقدیم آن‌ها به زن ظلم می‌کنند» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴۰۲/۰۶/۱۰).

کُنشگری زنان در حکومت اسلامی، امری پسندیده است. نکته دارای اهمیت در این بحث اشاره به حدود بسترهایی است که حکمرانی برای حضور و مشارکت زنان ملزم به فراهم‌آوری آن است. نتیجه این رویکرد و دخالت دادن زنان در حل مسائل اصیل اجتماعی، فارغ از جنسیت، موجب از بین رفتن مطالبات کاذب جنسیتی، افزایش امنیت اجتماعی و کاهش انحرافات جنسی خواهد بود. البته باید توجه شود که اعطای مسئولیت اجتماعی به زنان، با رعایت محدودیت‌های ایشان صورت بگیرد. حضرت علی (ع) می‌فرماید: «لَا تُمْلِكُ الْمَرْأَةُ مِنْ أَمْرِهَا مَا جَاوَزَتْ نَفْسَهَا فَإِنَّ الْمَرْأَةَ رِيحَانَةٌ وَلَيْسَتْ بِقَهْرْمَانَةٍ؛ کاری که برتر از توانایی زن است به او وا مگذار، که زن گل بهاری است، نه پهلوان و دلیر» (نهج البلاغه: نامه ۳۱). آیت‌الله خامنه‌ای می‌فرماید: «حقوق زن و مرد در خانواده و جامعه یکسان است، ولی خصوصیات عاطفی زن بیش‌تر است؛ علت به‌کار بردن تعبیر ریحانه در این حدیث، لزوم مراقبت از او به‌لحاظ عاطفی است» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴۰۲/۰۶/۱۰). به عقیده ایشان، مشارکت زنان در امور اجتماعی، از امور مسلم و پذیرفته شده در جمهوری اسلامی است. «زنان باید در عرصه‌های مختلف مشارکت کنند، نه فقط در خصوص مسائل زن و خانواده، اما این حضور باید برحسب توانایی‌ها صورت پذیرد تا آسیبی متوجه آنان نشود» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۰/۰۹/۱۰). در منطق اسلام، زن در عین حالی که هویت و خصوصیات خود، مانند احساسات و عواطف رقیق و مهر و محبت اصیل زنانه را حفظ می‌کند، باید در میدان ارزش‌های معنوی و عرصه

مسائل اجتماعی و سیاسی هم حضور فعال داشته باشد» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۹/۰۹/۱۲). این ویژگی‌های عاطفی زنان، توانمندی آن‌ها در نقش‌های اجتماعی مانند آموزش، پرستاری، مددکاری، تربیت اجتماعی و فعالیت‌های فرهنگی را افزایش می‌دهد. این قابلیت یکی از علل حضور زنان در عرصه عمومی در نگاه اسلامی است.

دین اسلام با پذیرش نقش محوری زنان در خانواده، زمینه‌های رشد علمی و اجتماعی او را نیز به‌عنوان عاملی مؤثر در تعالی جامعه ضروری می‌داند. برای نمونه داشتن تحصیلات عالیه برای زنان، علاوه بر اینکه موجب رشد اقتصادی آن‌ها می‌شود، با توجه به نقش تربیتی آن‌ها در محیط خانواده، سبب افزایش سطح آگاهی جامعه در عرصه‌های مختلف نیز خواهد شد. هر جامعه‌ای برای پیشرفت باید سرمایه‌گذاری مناسبی در رشد و توسعه فرهنگی و اجتماعی زنان و همچنین ارتقای سطح علمی و آگاهی آنان بنماید (سلیمی، ۱۴۰۲: ۱۲). آیت‌الله خامنه‌ای در این خصوص می‌فرماید: «زن محترم است، باید در میدان‌های اجتماعی وارد شود، مسئولیت بگیرد و علم پیدا کند؛ امروز از بهترین دانشمندان و نویسندگان و شخصیت‌های فرهنگی ما، زنان هستند که در جامعه حضور دارند. این هنر انقلاب است، پیش از انقلاب چنین چیزی وجود نداشت! بسیار محدود بودند زنانی که به رتبه‌های عالی علمی و فرهنگی و ادبی برسند، لکن امروز بسیارند» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۶/۱۲/۱۷). بر این اساس، تقویت توانمندی‌های علمی و اجتماعی زنان به‌طور مستقیم، موجب ارتقای سرمایه انسانی و پیشرفت جامعه اسلامی می‌شود.

۲-۴. حق مالکیت اقتصادی و استقلال مالی

از دیدگاه اسلام، زنان می‌توانند دارای استقلال اقتصادی باشند، یعنی مانند مردان از حق مالکیت و تصرف در اموال خود، بهره‌برند و با اختیار خود اموال‌شان را در جایی که صلاح می‌دانند مصرف کنند. «لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبْنَ؛ برای مردان و زنان از آنچه کسب کرده‌اند، بهره‌ای است» (نساء: ۳۲). در تفسیر این آیه آمده: اگر مرد و زن از راه عمل چیزی به‌دست آورد برای خود اوست. مراد از اکتساب در آیه اختصاص دادن به خویشان است؛ چه از راه عمل اختیاری باشد، مانند اکتساب از راه صنعت و حرفه، چه عمل غیراختیاری، لکن بالاخره منتهی می‌شود به صفتی که داشتن آن صفت باعث این اختصاص شده باشد، مانند مرد بودن و زن بودن (طباطبایی، ۱۳۶۴: ۲۷۴). داشتن کسب‌وکار، تلاش اقتصادی و مالکیت مردان و زنان از مصادیق مشارکت اجتماعی است. این آیه تصور غلط اختصاص حق مالکیت و فعالیت اقتصادی به مردان را نفی می‌کند (طبرسی، ۱۳۷۹: ۲۱۸). افزون بر پذیرش حق مالکیت برای زنان، به‌طور ضمنی جواز اشتغال آنان - البته با رعایت موازین شرعی - را می‌توان استنباط کرد؛ زیرا جایز بودن اکتساب

(تحصیل درآمد) در آیه مفروض گرفته شده و سپس درباره مالکیت درآمد حاصله سخن گفته شده است. در این خصوص می‌توان به قاعده مهم سلطنت نیز اشاره نمود. این قاعده که در منابع فقهی با عبارت «الناس مسلطون علی اموالهم» (ابن‌ابی‌جمهور، ۱۳۸: ۱۴۰۵ و مجلسی، ۲۷۲: ۱۴۰۳) ذکر شده، دلالت بر آن دارد که اصل اولی در اسلام، شناسایی حق مالکیت و اختیار کامل هر انسانی بر اموال خویش است. اطلاق عنوان «الناس» در این قاعده، شامل زنان نیز می‌شود. نتیجه عملی این قاعده، تأیید حق مالکیت و حق تصرف مستقل زنان در اکتساب و مصرف اموال است. از منظر آیت‌الله خامنه‌ای نیز این رویکرد متوازن، نقطه تمایز بارز نظام اقتصادی اسلام از الگوهای سرمایه‌محور غربی می‌باشد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۹/۰۹/۱۲). در قرآن، علاوه بر جایز شمردن فعالیت‌های اقتصادی، همگان به حضور فعال در صحنه اقتصاد دعوت و تشویق شده‌اند. آیات «وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ» (جمعه: ۱۰)، «هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ ذُلُولًا فَأَمْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ» (ملک: ۱۰)، نمونه‌هایی از این تشویق و ترغیب هستند، در هیچ‌یک از این موارد فقط مردان مخاطب نیستند، بلکه مجموعه انسان‌ها، اعم از زن و مرد مورد توجه قرار گرفته و همگی به طلب فضل الهی دعوت شده‌اند که کار کردن و کسب درآمد، یکی از مصادیق آن می‌باشد. پس اشتغال برای زنان نیز مانند مردان جایز است.

روایت‌های متعددی به نقش زنان در عرصه‌های اقتصادی و تربیتی در صدر اسلام اشاره کرده و حضور آنان را در چارچوب ارزش‌های اسلامی تأیید می‌کنند. روایتی از امام صادق (ع) وجود دارد که فرمودند: «اشکالی ندارد زن در خانه نخ‌ریسی یا بافندگی کند و محصولش را بفروشد» (حرعاملی، ۱۴۱۲: ۴۳). این روایت به زنان اجازه می‌دهد تا در عین حفظ حریم خانواده، فعالیت اقتصادی داشته باشند. گاهی این فعالیت، مستلزم خروج از منزل و حضور در یک مکان عمومی است که مانعی ندارد، آنچه اصالت دارد، انجام این فعالیت‌ها در چهارچوب شریعت اسلامی و رعایت اولویت‌های زندگی زنان می‌باشد. فعالیت‌های اقتصادی حضرت خدیجه (س) در سال‌های ابتدایی ظهور اسلام - که زنان جایگاهی در اجتماع نداشتند - و حمایت‌های مالی ایشان برای اعتلای دین و تحقق اهداف الهی در جامعه اسلامی، نمونه دیگری از مشارکت مؤثر زنان به‌شمار می‌آید. طبق روایات، ثروت ایشان قابل‌قیاس با کسی نبود. در آن زمان برای بیان میزان ثروت شخصی، اشاره به اموال و چهارپایانی که در تملک داشت می‌کردند، از این‌رو درباره ایشان نوشته‌اند: برای خدیجه (س) از اموال و چهارپایان عددی غیرقابل شمارش بود (مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۰). حضرت پیامبر (ص) درباره ایشان فرمودند: «هیچ مالی هرگز به من سود نبخشید، آن‌گونه که ثروت خدیجه (س) به من سود بخشید» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۶۳)؛

مشارکت اجتماعی زنان در نظام حکمرانی مردم‌سالار دینی مبتنی بر مبانی دینی و ... (سلیمان کلوانق و علیزاد نامور) ۱۳۳

«او زمانی به من ایمان آورد که مردم کافر شدند، مرا تصدیق نمود وقتی تکذیب کردند و با مالش به من کمک کرد وقتی محروم ساختمند» (ابن‌عبدالبر، ۱۴۱۲: ۱۸۱).

۳. مشارکت اجتماعی زنان در قوانین جمهوری اسلامی ایران

بانوان درصد زیادی از جامعه را تشکیل می‌دهند. در صورتی که زمینه لازم برای مشارکت آنان مهیا نشود، در واقع جامعه بخش مهمی از نیروی انسانی خود را از دست می‌دهد. انقلاب اسلامی ایران فرصت جدیدی را در اختیار زنان ایرانی قرار داد تا با مشارکت در امور اجتماعی، سیاسی و فرهنگی توانمندی‌های پنهان خویش را آشکار کنند و در مسائل مهم و سرنوشت‌ساز کشور حضوری فعال داشته باشند. قوانین جمهوری اسلامی ایران با تأسی از مبانی دینی، بسترهای لازم برای حضور زنان در عرصه‌های مختلف را فراهم کرده است. این قوانین را می‌توان در چهار محور دسته‌بندی نمود:

۳-۱. قوانین اساسی

خانواده، بنیان جامعه اسلامی و زن هم بنیان خانواده است. به همین دلیل در مقدمه قانون اساسی، ذیل بحثی با عنوان «زن در قانون اساسی» توجه خاصی به حقوق زنان شده است. در بند ۸ از اصل سوم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران قید شده: دولت موظف است همه امکانات خود را برای مشارکت عامه مردم در تعیین سرنوشت سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خویش، فراهم کند (منصور، ۱۳۹۱: ۱۵). همین‌طور در زمینه حقوق زنان و برخورداری آنان از حقوق شهروندی، آمده: «دولت موظف است حقوق زنان را در تمام عرصه‌ها با رعایت حدود اسلامی تضمین کند، بستر مناسب برای رشد شخصیت زن و احیای حقوق مادی و معنوی او ایجاد نماید، از مادران به‌ویژه در دوران بارداری و حضانت فرزند حمایت کند، به‌منظور سرپرستی از زنان بیوه و ازکارافتاده، بیمه خاص فراهم نماید؛ و در صورت نبود ولی قانونی، قیمومیت فرزند را به مادران شایسته اعطا کند» (منصور، ۱۳۹۱: ۲۱). بند ۹ اصل سوم قانون اساسی که قوانین آن در راستای تعالیم اسلامی و تأمین منافع خانواده وضع شده‌اند، با استناد به آیات و روایات بیانگر تساوی زن و مرد، همچنین برابری در آفرینش و کرامت انسانی، دولت را موظف نموده همه امکانات خود را برای رفع تبعیضات ناروا و ایجاد امکانات عادلانه برای عموم مردم، در تمام زمینه‌های مادی و معنوی به‌کار گیرد (منصور، ۱۳۹۱: ۱۵). اصل ۲۰ قانون اساسی بیان می‌کند: همه افراد اعم از زن و مرد تحت حمایت قانون قرار دارند. در اصل ۴۳ این قانون نیز بر برخورداری زنان از حقوق اجتماعی برابر با مردان تصریح شده است. اصل ۲۱ قانون اساسی با اشاره به حقوق اجتماعی مشترک میان زن و مرد، توجه به ویژگی‌های زنان و درک موقعیت‌های ایشان را مانند همسری و مادری در عرصه سیاست‌گذاری و قانون‌گذاری

ضروری می‌داند که این امر، مستلزم ایجاد فرصت‌های مناسب برای شکوفایی شخصیت زن و احیای حقوق مادی و معنوی وی می‌باشد.

۲-۳. قوانین حمایتی

این دسته از قوانین با ایجاد امنیت و پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی، بستر لازم برای حضور فعال زنان در عرصه عمومی را تضمین می‌کنند. در قانون مجازات اسلامی با وجود اینکه اغلب مواد برای زن و مرد به‌نحو یکسان وضع شده‌اند، اما قانون‌گذار در ماده ۶۱۹ به‌نحو اختصاصی در رابطه با حق امنیت زنان به وضع قانون پرداخته است. براساس این ماده: «هرکس در معابر عمومی، متعرض یا مزاحم زنان شود یا با الفاظ و حرکات مخالف به شئون و حیثیت آنان توهین کند؛ به حبس از دو تا شش ماه و ۷۴ ضربه شلاق محکوم خواهد شد.» همچنین در ماده ۴۲ و ۶۶ قانون آئین دادرسی کیفری به حق زنان در برخورداری از ضابطان زن آموزش‌دیده و حق شکایت سازمان‌های مردم‌نهاد در حمایت از زنان اشاره گردیده است. برنامه چهارم توسعه، به‌عنوان نخستین برنامه اجرایی پس از ابلاغ سند چشم‌انداز ۲۰ ساله، ضمن تأکید بر رعایت حقوق زنان؛ بر استیفای حقوق شرعی و قانونی آن‌ها و دستیابی به آن، هم در نهاد خانواده و هم در صحنه سیاسی و اجتماعی، اهتمام ورزیده است.

۳-۳. قوانین تسهیل‌گر در عرصه اشتغال

در قوانین موضوعه جمهوری اسلامی در زمینه‌های مختلف، مقرراتی مبنی بر تفاوت‌های بین زن و مرد وجود دارد که همگی به‌منظور تسهیل شرایط زندگی و تأمین آسایش و رفاه بانوان وضع شده‌اند. وضعیت تحصیل و اشتغال زنان بعد از پیروزی انقلاب، رشد بسیاری داشته است. سیر افزایشی تقاضای زنان برای تحصیلات عالیه، زمینه را برای ورودشان در مشاغل مهم و تأثیرگذار اقتصادی ایجاد کرده است و همین امر موجب بروز تحول و دگرگونی در وضعیت مشارکت اجتماعی زنان شده است. در ماده ۷۵ قانون کار - قوانین حمایتی زنان در حوزه اشتغال - آمده: «انجام کارهای سخت، خطرناک و حمل بار بیش از حد مجاز با دست و بدون استفاده از وسایل مکانیکی برای کارگران زن ممنوع می‌باشد.» البته این ممنوعیت که با هدف حمایت از بانوان و تلاش برای افزایش بازده کاری صورت می‌گیرد؛ موجب محرومیت آن‌ها از بعضی مشاغل نیست، بلکه نوعی حمایت از آنان است، که از نظر نیروی جسمانی ضعیف‌تر از مردان هستند. اما موارد بسیاری وجود دارد که نیاز مالی یک زن او را مجبور به انجام کاری نموده که مناسب نبوده؛ بنابراین قانون‌گذار در این ماده با ممنوعیت ارجاع کارهای خطرناک و سخت به زنان در واقع سعی کرده سدی در راه بهره‌برداری کارفرما از موقعیت بد اقتصادی کارگر ایجاد کند (پلویی، ۱۳۸۳: ۲۵). ماده ۷۷ قانون کار مقرر کرده

است: «در مواردی که به تشخیص پزشک، نوع کار برای کارگر باردار خطرناک باشد، کارفرما باید تا پایان بارداری بدون کسر دستمزد، کار مناسبی برای او فراهم نماید.»

۳-۴. قوانین تسهیل‌گر در عرصه سیاست

در عرصه مشارکت سیاسی، قوانین جمهوری اسلامی ایران، رویکردی مبتنی بر شایسته‌سالاری را اتخاذ کرده است. اصل ۱۱۵ قانون اساسی که شرایط رئیس‌جمهور را برمی‌شمارد و در آن شرط مرد بودن ذکر شده، استثنایی مشخص و محدود در منظومه حقوق عمومی کشور محسوب می‌شود و نه قاعده‌ای عام برای همه مناصب. در مقابل، برای سایر مقامات انتخابی و انتصابی عالی - از نمایندگی مجلس شورای اسلامی، عضویت در شوراهای شهر و روستا، تصدی وزارت و معاونت‌های وزارتی، تا مدیریت‌های کلان - هیچ منع قانونی براساس جنسیت وجود ندارد. معیار اصلی در این عرصه، صلاحیت، تخصص و کارآمدی است، همان‌گونه که آیت‌الله خامنه‌ای تصریح فرموده‌اند: «در مدیریت‌های گوناگون اجتماعی و دولتی، حضور زنان هیچ محدودیتی ندارد، چون ملاک، شایسته‌سالاری است. جایی یک بانوی باسواد مجرب و کارآمد؛ برای وزارت یا نمایندگی مجلس، بهتر از مردی است که نامزد شده؛ باید او انتخاب شود» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴۰۳/۰۹/۲۷). در کشور ما جمعیت زیادی از بانوان، در مراتب علمی، فکری، نوآوری، ابتکار و اجتهاد درخشانند. زن ایرانی بعد از انقلاب توانست از هویت، فرهنگ و سنت‌های تاریخی و اصیل کشور صیانت کند. با متانت و حیا و عفتی که به خرج داد، در دانشگاه وارد شد، در فعالیتهای سیاسی و بین‌المللی وارد شد، اما فاسد نشد؛ تحت تأثیر عوارضی که امروز در بسیاری از کشورهای غربی زن‌ها دچارند، قرار نگرفت. زنان ما در حوادث بزرگی مانند جنگ تحمیلی، دفاع از حرم، مبارزات سیاسی، در عرصه‌های علمی، مراکز تحقیقاتی، دانشگاه‌ها و حوزه‌ها درخشیدند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴۰۳/۰۹/۲۷). ایشان برای نخستین بار به مسئله مهمی در خصوص اجتهاد زنان اشاره می‌کنند که در بین علمای دینی کمتر کسی به آن پرداخته است: «آن وقت‌ها که در حوزه علمیه بودیم، یاد نمی‌آید که زنی به مرتبه اجتهاد فقهی رسیده باشد، امروز شمار بانوانی که به اجتهاد فقهی رسیده‌اند کم نیستند. بنده حتی معتقدم بسیاری از مسائل زنانه که موضوعش زنان هستند و مردها درست موضوع را تشخیص نمی‌دهند، باید خانم‌ها از مجتهد زن تقلید کنند» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴۰۳/۰۹/۲۷). حضور مؤثر زنان در هیئت‌های حساس سیاسی و تصدی مناصب اجرایی و فرماندهی در سال‌های دفاع مقدس و پس از آن، گواه عینی تحقق همین رویکرد قانونی و شرعی در عمل است. این قوانین در مجموع چارچوبی هماهنگ برای مشارکت اجتماعی زنان فراهم کرده‌اند.

۴. راهکارهای افزایش مشارکت اجتماعی زنان

هرچه جامعه از روابط اجتماعی مناسبی بهره‌مند باشد؛ مشارکت و همکاری افراد در آن بیش‌تر خواهد شد. با توجه به مبانی دینی و ظرفیت‌های قانونی شناسایی شده، افزایش کمی و کیفی مشارکت اجتماعی زنان، مستلزم برنامه‌ریزی و اقدام در سطوح مختلف است. راهکارهای پیشنهادی را می‌توان در دو سطح ارائه کرد:

۴-۱. راهکارهای فرهنگی - اجتماعی

تقویت مشارکت اجتماعی زنان در نظام مردم‌سالاری دینی، نیازمند بسترسازی فرهنگی و اصلاح نگرش عمومی نسبت به جایگاه زن است. باید با بهره‌گیری از آموزه‌های دینی، جایگاه کرامت‌محور زن در جامعه بازنمایی شود. به گونه‌ای که نقش‌های خانوادگی و اجتماعی زن در تقابل با یکدیگر قرار نگیرد و هویت زنانه به‌عنوان سرمایه‌ای معنوی و اجتماعی شناخته شود. در دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای، حضور زنان در عرصه‌های مختلف اجتماعی الزاماتی دارد؛ نباید کانون خانواده فدای فعالیت اجتماعی گردد. حضور زن در اجتماع نباید مانع ازدواج یا فرزندآوری او شود. البته این امر، منافاتی با حضور در اجتماع ندارد. باید حریم بین افراد رعایت گردد که این هم به نفع خود زن است. بانوان بسیاری هستند که در عرصه‌های اجتماعی فعال، تلاشگر، نخبه، فرهنگ‌آفرین، مبارز و انقلابی‌اند، ولی در عین حال متدین و اهل رعایت حریم‌ها هستند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴۰۱/۱۰/۱۴). در این زمینه، ارائه الگوهای موفق از زنان اندیشمند، کارآفرین، فعال فرهنگی و چهره‌های شاخص می‌تواند در اصلاح نگاه جامعه و افزایش انگیزه مشارکت مؤثر باشد. معظم‌له در این خصوص می‌فرماید:

«غریبی‌ها شرف و عزت زن را برای اهواء خودشان سرکوب کردند، ما در مقابل آنان در موضع تهاجمیم و باید حقیقت را نشان دهیم. بانوی مبارز و انقلابی مرضیه دباغ، نمایانگر حقیقت زن در جامعه اسلامی و در نگاه و فرهنگ اسلام است. ایشان علاوه بر مبارزات پیش از انقلاب و تأثیراتی که در زندان روی افراد می‌گذاشتند، خصوصیات داشتند؛ مانند رفتن به مناطق مبارزاتی و فعالیت‌های چریکی، رفتن به پاریس خدمت امام. ایشان اوایل انقلاب، فرمانده سپاه همدان بودند. یعنی یک زن می‌تواند فرمانده سپاه یک منطقه مردخیز باشد! عضو هیئت سه‌نفره‌ای بودند که پیام امام را برای گورباچف به مسکو بردند. در سال‌های اخیر هم برای فلسطین و لبنان مشغول فعالیت بودند. در مقابل تهمت «زن‌ستیزی» دشمن به جمهوری اسلامی، با وجود زنان برجسته‌ای که در انقلاب ظهور کردند، یک نمونه مرحوم خانم دباغ است» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴۰۲/۱۰/۰۶).

از سوی دیگر، رسانه‌ها به‌عنوان یکی از ابزارهای اصلی شکل‌دهی افکار عمومی، نقش تعیین‌کننده‌ای در ترویج نگرش صحیح نسبت به مشارکت زنان دارند. تولید محتوای هدفمند در رسانه ملی و فضای مجازی، بازنمایی متعادل از حضور اجتماعی زنان و پرهیز از کلیشه‌سازی جنسیتی، می‌تواند به تصحیح تصویر اجتماعی زن و تقویت پذیرش عمومی مشارکت آنان کمک کند. در مجموع، اتخاذ سیاست‌های فرهنگی هماهنگ و برنامه‌ریزی‌شده، زمینه شکل‌گیری نگرش مثبت جامعه نسبت به حضور فعال و مسئولانه زنان را فراهم می‌سازد و از موانع فرهنگی پیش‌روی آنان می‌کاهد.

۲-۴. راهکارهای حقوقی و حمایتی

تقویت مشارکت اجتماعی زنان، پیش از هر چیز، نیازمند اصلاح بسترهای حقوقی است تا امکان حضور ایمن، برابر و مسئولانه آنان در عرصه‌های مختلف اجتماعی فراهم شود. در جهان امروز، از بین بردن نابرابری‌ها و به‌رسمیت شناختن جایگاه زنان در رشد و تعالی جامعه، ازجمله اهداف حکومت‌ها محسوب می‌گردد و این امر مستلزم رعایت عدالت جنسیتی و استفاده عادلانه از منابع است. ازجمله این منابع، بهره‌مندی از مهارت و دانش متناسب می‌باشد. البته زنان ایرانی امروزه با ارتقای توانمندی‌های خود، سطح دانش و آگاهی خود را در حد شاخص‌های جهانی، افزایش داده‌اند؛ به استناد گزارش «شاخص جهانی نوآوری»^۲، حضور بیش از ۵۶ درصدی زنان در دوره‌های آموزش عالی و تحصیلات تکمیلی ایران، سریع‌ترین رشد عملکرد در عرصه نوآوری در جهان را رقم زده است^۳ (wipo.int). به‌همین علت لازم است قوانینی برای تسهیل حضور بانوان در ساختارهای اقتصادی و مناصب سیاسی و مدیریتی وضع شود. برای مثال، برنامه‌ریزی برای اشتغال نیمه‌وقت بانوان که زمینه پرداختن به دیگر ابعاد زندگی را نیز فراهم می‌کند، از راه‌های افزایش مشارکت ایشان به‌شمار می‌رود. اشتغال زنان در دیدگاه معظّم‌له، به‌شرط رعایت نکاتی مانند حفظ خانواده و لطمه نخوردن روابط زناشویی، توجه به خصوصیات زنانه در انتخاب نوع شغل، عدم خضوع زن مقابل مرد در محیط کار و حفظ حریم‌ها، خالی از اشکال است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۲/۰۲/۱۱). بنابراین سیاست‌گذاری اشتغال زنان در قوانین کشور، باید مقید به رعایت موازین اسلامی، عدم تنافی با مصالح عمومی و حقوق اشخاص، تناسب‌سازی با خصوصیات زنان و درک موقعیت‌های همسری و مادری ایشان باشد. در سیاست‌گذاری اجتماعی باید بسترهایی برای رفع مسائل و مشکلات زنان در حوزه اشتغال فراهم شود؛ که این امر زمینه استفاده حداکثری از ظرفیت زنان در پیشرفت جامعه را فراهم خواهد کرد (تاج‌مزینانی، ۱۳۹۲: ۷۹).

شایان ذکر است، ارزشمند دانستن وظایف روزمره‌ای که زنان در اداره امور داخلی خانه انجام می‌دهند و تعیین حقوق و درآمد برای آن، می‌تواند از عوامل تأثیرگذار در افزایش مشارکت بانوان در سطح جامعه باشد؛ این پشتیبانی می‌تواند به زن فرصت دهد تا با آرامش خاطر، علاوه بر ایفای نقش در خانواده، در عرصه‌های اجتماعی نیز فعالانه‌تر حضور یابد و مسئولیت‌های اجتماعی را با توان بیش‌تری برعهده گیرد. از نظر آیت‌الله خامنه‌ای، اصلی‌ترین نقش یک زن، خانه‌داری است. البته به معنای خانه‌نشینی نیست. خانه‌داری یعنی زن به امور خانه اهتمام داشته باشد، در کنار آن هر کار دیگری که از او برمی‌آید؛ مانند تدریس، طبابت، مجاهدت، فعالیت‌های سیاسی و اقتصادی انجام دهد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴۰۱/۱۰/۱۴). رسیدگی به امور منزل، وظیفه الزام‌آوری برای زن محسوب نمی‌شود و هرگز نباید به وی تحمیل گردد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴۰۴/۰۹/۱۲). بر این اساس، اگر نظام حقوقی و سیاست‌گذاری اجتماعی بتواند برای این فعالیت‌ها - که بخش مهمی از بار مدیریت خانواده را بر دوش زنان قرار می‌دهد - نوعی حمایت اقتصادی یا پشتیبانی مالی مستقل پیش‌بینی کند، این امر می‌تواند به کاهش نگرانی‌های معیشتی زنان و تقویت امنیت روانی آنان بینجامد. چنین حمایتی، به معنای تبدیل خانه‌داری به شغل رسمی و الزام دولت یا خانواده به پرداخت مزد نیست، بلکه به معنای به رسمیت شناختن ارزش اقتصادی کار در خانه و ارائه سازوکارهای حمایتی مانند بیمه، یارانه حمایتی یا مشوق‌های مالی است.

آیت‌الله خامنه‌ای معتقدند؛ بانوان برای اینکه بتوانند با آسایش خاطر مسئولیت‌های اجتماعی خود را انجام دهند، باید در وهله نخست مسأله امنیت روانی و مالی آن‌ها از جانب خانواده تأمین باشد و همین امر را مؤثر در افزایش مشارکت اجتماعی زنان می‌دانند: «متأسفانه در جامعه ما در بعضی خانواده‌ها به زن ظلم می‌شود، مرد با تکیه بر توان جسمی خود به زن زور می‌گوید یا با سوءاستفاده از حق ولایت بر زن، مانع رشد و پیشرفت او می‌گردد. درحالی‌که باید پشتیبان او باشد» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴۰۱/۱۰/۱۴). از عوامل این اختلافات، تحکم، بهانه‌جویی و ترک حقوق افراد در خانواده است. ایشان مهم‌ترین راهکار برای جلوگیری از این مسائل را وضع قوانین سخت‌گیرانه به نفع زنان می‌دانند و در ادامه می‌فرمایند: «قوانین مربوط به خانواده و تأمین امنیت زنان باید چنان محکم و قوی باشد که هیچ مردی قادر به ظلم بر آنان، داخل و بیرون از خانه نباشد» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴۰۱/۱۰/۱۴). از دیدگاه ایشان حقوق زن در جامعه باید محفوظ باشد، تبعیض و بی‌عدالتی وجود نداشته باشد. مسئله ارزش‌گذاری برابر با مردان برای کاری که انجام می‌دهند، برابری امتیازات حکومتی، مانند حق بیمه برای زنان شاغل، بیمه زنان سرپرست خانوار، مرخصی‌های ویژه زنان و مسائلی درخصوص تأمین آسایش آنان برای حضور مؤثر در جامعه باید رعایت شود (خامنه‌ای،

بیانات: ۱۴۰۴/۰۹/۱۲). فراهم‌سازی بسترهای لازم برای استیفای حقوق بانوان و حمایت حقوقی و اجتماعی از آنان، از وظایف حاکمیت در ساختار مردم‌سالاری دینی به‌شمار می‌آید. براساس آنچه بیان شد، آموزه‌های دینی و بیانات آیت‌الله خامنه‌ای بر کرامت انسانی زن، مسئولیت‌پذیری اجتماعی و نقش تمدن‌ساز او تأکید می‌کنند؛ بدین معنا که مشارکت اجتماعی نه تنها یک حق، بلکه بخشی از هویت و تکلیف اجتماعی زن مسلمان محسوب می‌شود. این بنیان ارزش‌محور، نگرش جامعه را از نگاه ابزاری نسبت به زنان دور کرده و زمینه حضور فعال آن‌ها در عرصه عمومی را فراهم می‌سازد. بر مبنای این الگو، کرامت انسانی زن و مسئولیت‌پذیری اجتماعی او در کنار حمایت‌های قانونی، تضمین امنیت اجتماعی و روانی و ایجاد فرصت‌های برابر و هماهنگ با نقش خانوادگی، چارچوبی منسجم برای نهادینه‌سازی مشارکت اجتماعی زنان در نظام مردم‌سالاری دینی ارائه می‌کند.

نتیجه‌گیری

مقاله حاضر به بررسی رویکرد شریعت اسلامی به مشارکت اجتماعی زنان در نظام مردم‌سالاری دینی با تأکید بر نظرات آیت‌الله خامنه‌ای پرداخته است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد اسلام با نگاهی متعادل و مبتنی بر کرامت انسانی، حضور زنان در عرصه‌های مختلف اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی را جایز دانسته و در مواردی آن را ضروری می‌شمارد. این مشارکت با رعایت چارچوب‌های اسلامی و با توجه به نقش محوری زنان در خانواده، زمینه‌ساز پیشرفت جامعه و تحقق عدالت جنسیتی است. در نظام مردم‌سالاری دینی، مشارکت زنان به عنوان یک حق و تکلیف شرعی و انسانی مورد توجه قرار می‌گیرد. زنان می‌توانند در حوزه‌های فرهنگی، اقتصادی و سیاسی نقش‌های مهمی ایفا کنند. شناسایی این نقش‌ها برای دستیابی به راهبردی جامع برای رشد و تعالی جامعه امری ضروری است. قوانین جمهوری اسلامی ایران نیز با الهام از تعالیم اسلامی، بسترهای لازم برای حضور زنان در عرصه‌های مختلف را فراهم کرده و از حقوق آنان حمایت می‌کند. ازجمله این تلاش‌ها می‌توان به برقراری امنیت اجتماعی که زیربنای اصلی مشارکت زنان است و وضع قوانین حقوقی برای تسهیل این مشارکت اشاره کرد. آگاهی بخشی به زنان درباره نقش اثرگذار آنان در اجتماع نیز از وظایف حاکمیت می‌باشد که باید آن را از طرق مختلف به‌خصوص نظام آموزشی و رسانه‌های عمومی عملی سازد. با این حال، برای افزایش این نوع مشارکت، باید برنامه‌ریزی‌های دقیق‌تر، فرهنگ‌سازی و رفع موانع ساختاری انجام گیرد. به این منظور در این تحقیق، راهکارهایی به‌منظور افزایش مشارکت اجتماعی زنان ارائه شده است که زمینه‌سازی قانونی برای حضور مؤثر بانوان در اجتماع، رعایت حقوق مادران و همسران در خانواده و ایجاد امنیت مالی و روانی برای ایشان از آن

جمله می‌باشد. به رسمیت شناختن توانایی‌های زنان، نه تنها موجب بهره‌مندی بهتر آنها از دستاوردهای اجتماعی و اقتصادی می‌شود، بلکه به شکل‌گیری جامعه‌ای متعادل و پویا کمک می‌نماید که در آن همه اعضا، صرف‌نظر از جنسیت، برای رشد و تعالی کشور تلاش می‌کنند. آیت‌الله خامنه‌ای نیز با الگوگیری از قرآن کریم و سیره معصومین^(ع)، مشارکت زنان را در چارچوب ارزش‌های اسلامی تبیین کرده و بر لزوم رعایت حریم‌های اسلامی و اولویت‌های خانوادگی در این مشارکت، تأکید نموده‌اند. ایشان حضور آگاهانه و بصیرتمند زنان در عرصه‌های اجتماعی را عاملی برای تقویت نظام اسلامی و مقابله با تهدیدهای دشمنان می‌دانند. از این رو متولیان امر وظیفه دارند تا با بهبود قوانین حقوقی و سیاسی مربوط، زمینه را برای حضور ایشان در حوزه‌های اجتماعی فراهم کنند تا این سرمایه بزرگ در خدمت رشد و تعالی جامعه قرار گیرد. در نهایت می‌توان گفت که مشارکت اجتماعی زنان در چارچوب ارزش‌های اسلامی و با حفظ کرامت انسانی آنان، نه تنها به پیشرفت جامعه کمک می‌نماید، بلکه الگویی متعادل و کارآمد در مقابل دیدگاه‌های افراطی غرب ارائه می‌دهد. این رویکرد، تعادل میان نقش خانوادگی و اجتماعی زنان را حفظ کرده و آنان را به عنوان عناصری فعال و تأثیرگذار در ساختن جامعه‌ای اسلامی و پیشرفته معرفی می‌کند.

پی‌نوشت‌ها:

۱. NGO = سازمان مردم‌نهاد

2. The Global Innovation Index 2022

3. <https://www.wipo.int/en/web/global-innovation-index/2022/index>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. نهج البلاغه.
۳. ابن‌ابی‌جمهور، محمد (۱۴۰۵ق). عوالی اللئالی العزیزیه فی الأحادیث الدینیة. قم: دار سید الشهداء.
۴. ابن‌اثیر، علی (۱۹۷۰م). اسدالغابه فی معرفه الصحابه. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۵. ابن‌عبدالبر، یوسف (۱۴۱۲ق). الاستیعاب. جلد چهاردهم. بیروت: دارالجلیل.
۶. ابن‌هشام‌حمیری، عبدالملک (۱۳۸۳). سیره‌النویه. جلد چهارم. بیروت: داراحیاء التراث العربی.
۷. خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار با شورای فرهنگی زنان، ۱۳۷۰/۰۹/۱۰.
۸. خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار با کارگزاران نظام، ۱۳۷۹/۰۹/۱۲.
۹. خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار با بانوان قرآن‌پژوه کشور، ۱۳۸۸/۰۷/۲۸.
۱۰. خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار با شورای فرهنگی زنان، ۱۳۹۱/۰۴/۲۱.
۱۱. خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار با مداحان، ۱۳۹۲/۰۲/۱۱.
۱۲. خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در ارتباط تصویری با مداحان، ۱۳۹۶/۱۲/۱۷.
۱۳. خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار با اقشار مختلف بانوان، ۱۴۰۱/۱۰/۱۴.
۱۴. خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار با اقشار مختلف بانوان، ۱۴۰۲/۱۰/۰۶.
۱۵. خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار با اقشار مختلف بانوان، ۱۴۰۳/۹/۲۷.
۱۶. خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات در دیدار با زنان و دختران، ۱۴۰۴/۰۹/۱۲.
۱۷. پلویی، رقیه (۱۳۸۳). «مطالعه تطبیقی حقوق زن در مسائل خانواده در قوانین ایران و فرانسه». دانشگاه آزاد اسلامی تهران. (۲۳): ۴۰-۵۴.
۱۸. پورسعید، رامین و رفیعی‌نائینی، فرشید (۱۴۰۱). «جایگاه حقوق شهروندی در نظام مردم‌سالاری دینی در نظریه مقاصد الشریعه». رهیافت انقلاب اسلامی. (۵۹): ۴۸-۲۵.
۱۹. تاج‌مزینانی، علی‌اکبر و یاسری، زینب (۱۳۹۲). «بررسی سیاست‌گذاری اشتغال زنان در جمهوری اسلامی». مطالعات راهبردی زنان. (۵۹): ۳۸-۱۵.
۲۰. تانگ، رزماری (۱۳۹۶). درآمدی جامع بر نظریه‌های فمینیستی. ترجمه: منیژه نجم‌عراقی. تهران: نشرنی.
۲۱. حرعاملی، محمد (۱۴۱۲ق). وسائل الشیعه. جلد دوازدهم. قم: مؤسسه آل‌البیت (ع).
۲۲. خمینی، روح‌الله (۱۳۶۸). صحیفه نور. جلد اول. تهران: دفتر نشر آثار امام خمینی (ره).
۲۳. رنجبریان، رسول (۱۳۹۰). «زنان و مشارکت اجتماعی و کارآفرینی». کار و جامعه. (۱۳۲): ۸۴-۹۲.
۲۴. زعفرانچی، لیلا (۱۳۸۸). تأثیر اشتغال زنان بر خانواده. تهران: مرکز امور زنان و خانواده.
۲۵. سلیمی، ناهید (۱۴۰۲). «الگوی مفهومی مشارکت بدنه اجتماعی زنان». زن در توسعه و سیاست. (۸۰): ۵۱۶-۴۸۳.
۲۶. شریعتی، علی (۱۳۸۹). انتظار عصر حاضر از زن مسلمان. تهران: نشر چاپخش.
۲۷. مفید، محمدبن‌نعمان (۱۴۱۰ق). المقتنه فی الاصول و الفروع. بیروت: مؤسسه فقه‌الشیعه.
۲۸. صلواتی، مینا (۱۳۹۰). مقایسه مردم‌سالاری دینی و لیبرال دموکراسی، جلد اول. مازندران: دانشگاه مازندران.

۲۹. طباطبایی، محمدحسین (۱۳۶۴). المیزان فی تفسیر القرآن. جلد چهاردهم و بیستم. قم: نشر اسماعیلیان.
۳۰. طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۹). مجمع البیان لعلوم القرآن. جلد دهم. بیروت: داراحیاء التراث العربی.
۳۱. عبداللہی، محمد (۱۳۸۷). زنان در عرصه عمومی. جلد اول. بی جا: نشر جامعه‌شناسان.
۳۲. قرآنی، محسن (۱۳۷۶). تفسیر نور. جلد بیست و هشت، تهران: نشر راه حق.
۳۳. قمی، علی بن ابراهیم (۱۴۰۴ق). تفسیرالقمی. جلد دوم. مصحح: طیب موسوی جزایری. قم: دارالکتاب.
۳۴. قیصری، نورالله (۱۳۹۸). «مشارکت اجتماعی؛ معناکاوی یک مفهوم راهبردی». مطالعات راهبردی ناجا، (۱۱): ۵۹-۳۱.
۳۵. کلینی، محمد (۱۴۰۷ق). الکافی. جلد دو و پنج. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۳۶. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ق). بحارالانوار. جلد شانزده و صد و سه. بیروت: داراحیاء التراث العربی.
۳۷. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴). تفسیر نمونه. جلد سوم. تهران: دارالکتب اسلامیه.
۳۸. مشیرزاده، حمیرا (۱۳۸۹). از جنبش تا نظریه اجتماعی. جلد پنجم. تهران: نشر شیرازه.
۳۹. مهاجرنیا، محسن (۱۳۸۹). اندیشه سیاسی رهبری. جلد اول. قم: پژوهشگاه علوم فرهنگ اسلامی.
۴۰. نرسیانس، امیلیا (۱۳۸۳). مردم‌شناسی جنسیت. جلد دوم. ترجمه: بهمن نوروززاده. تهران: نشر افکار.